

AHLÂK ÇALIŞMALARI VE AHLÂK FELSEFESİ DERGİSİ

Cilt Vol. 2 **Sayı** No. 2

Yayın Tarihi / Publication Date

Aralık / December, 2022

Yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.

CC BY-NC-ND 4.0

Kitap Kritiđi

Hasan G. Bahçekapılı

Ahlâktan Tanrı'ya Ulaşılabilir mi? Enis Doko'nun "*Allah'sız Ahlâk Mümkün mü?*"

Kitabı Üzerine Bir İnceleme

Ahlâktan Tanrı'ya Ulaşılabilir mi? Enis Doko'nun "Allah'sız Ahlâk Mümkün mü?" Kitabı Üzerine Bir İnceleme

Hasan G. Bahçekapılı¹

Allah'sız Ahlâk Mümkün mü? Çağdaş Bir Ahlâk Argümanı Savunusu

Enis Doko

İstanbul Yayınevi, 2019

ISBN: 978-605-66212-9-1

Felsefeci Enis Doko bu kitapta Tanrı-ahlâk ilişkisiyle ilgili özel bir iddiayı felsefi olarak temellendirmeye çalışıyor. Kendi ifadesiyle bu iddia ahlâklı olmak için dinin gerektiği veya dindarların ateistlerden daha ahlâklı olduğu iddiası değil. Savunulan iddia ahlâkın ontolojik olarak temellendirilebilmesi için Tanrı'nın var olması gerektiği. Argüman basitçe şöyle: Nesnel ahlâki doğrular vardır, bunların varlığının en iyi açıklaması Tanrı'dır, şu hâlde Tanrı vardır. Argümanın daha sistematik formülasyonu şu şekilde (s. 25-26):

1. Nesnel aksiyolojik önermeler varsa bu önermeler ya temel yasalardır ya da temel yasalardan çıkarılabılır.

2. Eğer Tanrı yoksa temel yasalar doğa yasalarından ibarettir.

3. Bütün doğa yasaları olgusaldır.

4. Olgusal önermelerden aksiyolojik önermeler çıkarılamaz.

Ara sonuç: Dolayısıyla Tanrı yoksa nesnel aksiyolojik önermeler yoktur.

5. En az bir tane nesnel aksiyolojik önerme vardır.

Sonuç: Tanrı vardır.

DOI: 10.5281/zenodo.7239132
ahlâk dergisi, 2022

Başvuru:08.08.2022
Kabul:26.09.2022

¹ Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, hgbahcekapili@medipol.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2056-9718>

Diğer bir ifadeyle Doko 1) ahlâkın doğasından hareketle nesnel ahlâki olguların varlığına (ahlâki gerçekçilik), 2) ahlâki gerçekçilikten hareketle ahlâki olguların doğal olgular olamayacağına, 3) doğal olmayan ahlâki olguların varlığından hareketle de Tanrı'nın varlığına ulaşmaya çalışıyor. Göreceğimiz gibi bu üç adımın her biriyle ilgili ciddi sorunlar var.

1. Ahlâkın Doğasından Ahlâki Gerçekçiliğe

Doko ana argümanın 5. öncülünü savunmak adına ahlâkın kendine has özelliklerinin bizi ahlâki gerçekçiliğe (nesnel ahlâki doğrular olduğu görüşüne) götürdüğünü göstermeye çalışıyor. Doko'nun bu kısımdaki argümanlarının üçünü ele alacağız.

1.1. Vazgeçilmezlik Argümanı

Bilimde bazı olguları doğrudan gözlemleyemesek bile birtakım gözlemlerimizin açıklanmasında vazgeçilmez bir rol oynadıkları için o olguların var olduğunu kabul ederiz. Elektronların varlığını kabul etmemiz bu tür bir gerekçeye dayanır. Vazgeçilmezlik argümanına göre nesnel ahlâki olguların (*moral facts*) varlığı da aynı gerekçeyle kabul edilebilir (s. 39):

Öncül 1: Gözlemlerimizi en iyi şekilde açıklayan açıklamaların parçası olan önermelerin, nesnel olarak doğru olduğuna inanmakta rasyonel olarak haklıyız.

Öncül 2: Ahlâki bazı önermeler bazı gözlemlerimizi en iyi şekilde açıklayan açıklamaların parçasıdır.

Sonuç: Bazı ahlâki önermelerin nesnel olarak doğru olduğuna inanmakta rasyonel olarak haklıyız.

Buradaki iki öncüle de itiraz edilebilir ama öncelikli olarak ikinci öncüle bakalım. Doko ahlâk felsefecisi Nicholas Sturgeon'dan hareketle iki tarihsel örnek veriyor. Bunlardan biri 19. yüzyılda Kuzey Amerika'da ortaya çıkan kölelik karşıtı hareketlerle ilgili. Bu tarihsel olayın en iyi açıklaması nedir? Sturgeon'a göre köleliğin o dönemde tahammül edilemez derecede adaletsiz uygulamalara yol açmasıdır. "Adaletsiz olmak" ise ahlâki bir özelliktir. Bu özellik o tarihsel olayın açıklanmasında vazgeçilmez bir rol oynadığına göre, o ahlâki özelliğin nesnel anlamda var olduğuna inanılabilir.

Fakat burada akla hemen şu soru geliyor: Kölelik karşıtı hareketin ortaya çıkmasının asıl sebebi köleliğin adaletsiz olması mıdır, yoksa çoğunluğun köleliğin adaletsiz olduğuna

inanması mıdır? Yani açıklamada vazgeçilmez olan ahlâki bir özellik midir yoksa psikolojik bir özellik midir? Bunların ("adaletsiz olma" ve "adaletsiz olduğuna inanma") birbirinden ayrışabilir şeyler olduğu kolayca görülebilir. Ve ayrıştıklarında hangisinin daha iyi bir açıklama olduğu da bellidir: Kölelik gerçekten adaletsiz bir şey olsaydı ama insanlar bir sebeple buna inanmasaydı kölelik karşıtı hareketler ortaya çıkmayacaktı. Diğer taraftan kölelik aslında adaletsiz bir şey olmasaydı ama insanlar bir şekilde bunun adaletsiz olduğuna inandırılıyaydı kölelik karşıtı hareketler gene ortaya çıkacaktı. Gördüğümüz gibi buradaki gerçek açıklayıcı rol ahlâki özellikte değil psikolojik özellikte. Dolayısıyla "adaletsiz olma" gibi bir ahlâki özellik açıklamada vazgeçilmez bir rol oynamıyor.

1.2. Ahlâkın Epistemolojik Doğasından Argüman

Bu argüman doğruluğu çok bariz olan iddialara karşı çıkmayı gerektirdiği için gerçekçilik karşıtlığının rasyonel düzeyde savunulabilir olmadığını göstermeye çalışır. Argüman temelde şunu söylüyor: "Bir dış dünya vardır" iddiasına karşı çıkmak için getirilen hiçbir kanıt bir dış dünyanın var olduğuna dair inancımızdan daha sağlam olamayacağı için bu iddiaya karşı çıkış hiçbir zaman rasyonel olarak savunulamaz. "Masum bir çocuğa işkence yapmak yanlıştır" iddiasına rasyonel olarak karşı çıkmak da aynı sebeple mümkün değildir.

Burada bir ayrımı hatırlatmakta fayda var. "Masum bir çocuğa işkence yapmak yanlıştır" gibi bir normatif önermeyi ahlâki gerçekçiliği reddedenler de kabul eder. Sadece önermenin nesnel bir doğruluk değeri olduğunu iddia eden metaetiksel tezi kabul etmezler. Tabii bu durumda gerçekçilik karşıtına şu soruyu sormak gerekir: Nesnel anlamda doğru veya yanlış değilse önermenin evrensel olarak kabul edilmesinin en iyi açıklaması nedir? İnşacı (*constructivist*) bir gerçekçilik karşıtı burada şuna benzer bir cevap verecektir: "Doğaları gereği insanlar bazı toplumsal şartlar altında yaşamayı, başka bazı şartlar altında yaşamaya tercih ederler. Bu yüzden tarih içinde tercih ettikleri şartları sağlayacak ahlâk sistemleri geliştiregelmişlerdir. Masum çocuklara işkence yapmanın veya masum insanları keyfi olarak cezalandırmanın hoş görüldüğü bir toplum düzeni insanların büyük çoğunluğunu mutsuz edeceği için bu tür ahlâk sistemleri ya hiç ortaya çıkmamıştır ya da çıktıysa bile uzun ömürlü olmamıştır. Bu yüzden günümüzde masum çocuklara işkence yapmanın yanlış olduğu evrensel olarak kabul görür." Burada insandan bağımsız ahlâki olgulara değil, insanların doğalarına dayalı tercihlerine atıf olduğu için inşacılık gerçekçilik karşıtı bir ahlâk görüşüdür (bk. Street 2010). Dolayısıyla "masum bir çocuğa işkence yapmak yanlıştır" iddiasının nesnel

bir gerçekliğe karşılık geldiğini reddetmek ilk bakışta görüldüğü kadar sağduyuya aykırı değildir.

1.3. Evrimsel Argüman

Ahlâki gerçekçiliği savunan argümanlar ileri sürmenin yanında Doko ahlâki gerçekçiliğe karşı çıkan argümanların da geçersiz olduğunu göstermeye çalışıyor. Bunlardan biri olan evrimsel argüman ahlâki sezgilerimizi üreten zihinsel süreçlerin evrimsel sürecin ürünü olduğu kabulünden hareketle bu sezgilerin güvenilir olamayacağını göstermeye çalışır. Doko bu kısımda güncel literatürde en sık tartışılan argümanlar olan Street'in (Street, 2006) ve Joyce'un (Joyce, 2006) evrimsel argümanlarını ele almaktansa tartışmayı daha eski evrimsel argümanlar üstünden yürütüyor. Bu yeni argümanları bu yazıda uzun uzun anlatmak mümkün değil. O yüzden bu argümanların eskilerden daha güçlü olduğunu belirtmekle yetinip Doko'nun argümanları üzerinden gideceğim.

Doko evrimsel argümanın bir tür kökensel hatadan (*genetic fallacy*) mustarip olduğunu söylüyor. Buna göre bir iddianın nereden kaynaklandığından hareketle o iddianın doğru veya yanlış olduğu konusunda hüküm vermek bir mantık hatasıdır. Fakat dikkatli baktığımızda kökensel hata denen çıkarımın bazı durumlarda hatalı olmadığını görürüz. Doko iddiasına örnek olarak kimyacı Frederich August Kekule'nin rüyasında benzen molekülünün halka şeklinde olduğunu gördüğünü, bundan ilham alarak yaptığı deneylerle de bu fikrini ispat ettiğini söylüyor. Bu durumda Kekule'nin fikrinin kökeni bir rüyadır diyerek bu fikri yanlış sayamayız. Fakat fikrin kökeni bir rüya olsa da bu fikri daha sonradan gerekçelendirme çabaları bu kökeni hiç hesaba katmayan çalışmalardan oluşuyor. Fikrin tek dayanağı Kekule'nin onu rüyasında görmesi olsaydı fikri ciddiye almaya değer bulmazdık. Dolayısıyla Kekule olayı kökensel hata itirazına örnek olarak verilemez.

Veya şöyle bir örnek verelim: Kolumuzdaki saati yapan kişinin beceriksiz bir saatçi olduğunu ve ondan saat alan herkesin şikâyetçi olduğunu öğrenirsek saatimizin doğru zamanı gösterdiğine dair inancımızı kaybederiz. Bu durumda saatin kökeni bize saatin güvenilirliğiyle ilgili önemli bir bilgi verir. Evrimsel argümanı ileri sürenler ahlâkla ilgili olarak da benzer bir durum olduğunu iddia ediyorlar: Ahlâki sezgilerimiz ahlâki olgulara değil, sadece hayatta kalmaya ve üremeye duyarlı bir süreç tarafından üretiliyorsa ve (çok karmaşık akıl yürütmeye dayananlar dâhil) bütün ahlâki inançlarımız temelde ahlâki sezgilerimize dayanıyorsa, o inançlara artık güvenemeyiz demektir. Bu argümanın yaptığı ampirik varsayımlara itiraz

edilebilir elbette. Ve doğrusunu söylemek gerekirse evrimsel argüman ahlâk felsefecilerinin çoğunluğunu ikna edememiş durumda. Fakat argümanın kökenselel hatadan mustarip olduğunu söylemek doğru değil.

İkinci olarak Doko'nun teist evrim itirazına bakalım. Ahlâk felsefesi alanında çalışanların büyük çoğunluğu metafiziksel doğalcılığı benimsediği için evrimsel argüman tartışmalarında teist evrim görüşüyle pek karşılaşmıyoruz. Bu itiraza göre evrim eğer Tanrı tarafından yönlendirilmiş bir süreçse Tanrı bu sürece müdahale edip sonuçta insanların ahlâki gerçekleri algılamasını (veya sezmesini) sağlayacak zihinsel kapasitelerin evrimleşmesini sağlamış olabilir. Dolayısıyla ahlâkın evrimsel sürecin ürünü olması ancak metafiziksel doğalcılıkla birleştiğinde ahlâki gerçekçilik için sorun oluşturabilir. Metafiziksel doğalcılığı reddedip teist evrimi benimsediğimizde evrimsel argüman gücünü kaybeder.

Burada ilk bakışta bir döngüsel argüman veya sonucu baştan varsayma (*begging the question*) adı verilen mantık hatası varmış gibi görünüyor. Doko'nun varmak istediği sonuç Tanrı'nın varlığı. Bunun göstermek için ahlâki gerçekçilik öncülünü kullanıyor. Bu öncüle itiraz eden evrimsel argümana karşı da Tanrı'nın var olduğunu varsayan bir görüşü (teist evrim) ileri sürüyor. Burada bir döngüsellik var mı? Bence yok. Çünkü karşı argüman da (evrimsel argümanın doğalcı yorumu) Tanrı'nın var olmadığını varsayıyor: "Tanrı yok, evrim tamamen doğal süreçlere göre işliyor, bu sürecin ürünü olan ahlâk yetisi bizi ahlâki doğrulara götüremez, dolayısıyla ahlâki gerçekçilik yanlıştır, dolayısıyla Tanrı yoktur." Kendi varmak istediği sonucun yanlış olduğunu en baştan varsayan bir karşı argümana o varsayımı reddederek karşı çıkmak hatalı değil.

2. Ahlâki Gerçekçilikten Doğalcı Olmayan Ahlâka

Ahlâki gerçekçiliğin doğru olduğu, nesnel ahlâki olguların var olduğu sonucuna vardiktan sonra Doko buradan otomatik olarak bu olguların doğal olgular olamayacağı sonucuna varıyor. (Öncül 3: Bütün doğa yasaları olgusaldır.) Doko burada doğa yasalarının aksiyolojik (değerlerle ilgili) olamayacağını, aksiyolojik yasalar varsa bunların doğa dışı olması gerektiğini varsayıyor. Ve ilginç bir şekilde bu varsayımı savunma gereği hiç duymuyor. Doğada "su 1 atmosfer basınç altında 100 derecede kaynar" gibi yasaların yanında "masum insanları öldürmek yanlıştır" gibi yasaların da var olabileceği bu kadar tasavvur edilemez bir şey midir? Doko için öyle görünüyor ama aslında ahlâk felsefesinde "doğalcı ahlâki

gerçekçilik” adı altında devasa bir literatür var. Doko bundan hiç bahsetmediği için bu görüştekilerin sadece temel fikirlerini söyleyip geçeceğim.

Doğalcı ahlâkın en önemli temsilci akımlarından Cornell gerçekçiliğine göre “ahlâken iyi olma” dediğimiz özellik doğal bir özelliktir. Ama “yeşil olma” gibi doğrudan algılanabilecek bir özellik değil “sağlıklı olma” gibi ancak ampirik incelemeden sonra ortaya çıkarılabilecek bir özelliktir (Boyd, 1998). Bu yüzden ahlâk felsefesi yapmanın doğa bilimi yapmaktan temelde bir farkı yoktur.

Ahlâki gerçekçiliği kabul ettik diyelim. Bunun doğalcı olmayan hâlini değil de doğalcı hâlini benimsemenin nasıl bir avantajı olabilir? En başta epistemolojik bir avantaj: Ahlâki özellikler doğal özelliklerse onları nasıl bildiğimiz ve bunların davranışımızı nasıl etkilediği kolayca açıklanabilir hâle gelir. Ahlâki olmayan bilgi ve davranışımızı açıklamakta kullandığımız psikolojik mekanizmalar burada da kullanılabilir. Doğal olmayan özelliklerin doğal dünya üzerinde nasıl bir nedensel etkisi olabileceği ise bir muammadır. Dolayısıyla doğal olmayan ahlâki özellikleri nasıl bilebileceğimiz ve bunların beynimizle nasıl nedensel etkileşime girip de davranışlarımızı etkileyebileceği de bir muammadır. Bu doğalcı olmayan ahlâk için yıkıcı bir sorun olmasa da doğalcı ahlâki bir adım öne geçirir.

İkinci olarak, ahlâk felsefesinde yaygın olarak kabul edilen bir fikre göre ahlâki özelliklerle doğal özellikler arasında bağımlılık (*supervenience*) ilişkisi vardır: Bir durumun doğal özellikleri değişmediği sürece o durumun ahlâki özellikleri de değişmez (ama tersi doğru değildir). Diğer bir ifadeyle, doğal olgular ahlâki olguları belirler. Doğalcı ahlâk için bu ilişkiyi açıklamak da kolaydır: Ahlâki özellikler zaten doğal özellikler olduğu için birtakım doğal özellikler değişmeden ahlâki özelliklerin değişmemesi normaldir. Doğalcı olmayan ahlâkın ise doğal olanla olmayan arasındaki ilişkiyi açıklama sıkıntısı burada da ortaya çıkar.

Doğalcı ahlâkın nesnel ahlâki olguların nasıl temellendirileceğine dair de çözümü vardır. İndirgemeci doğalcılığa göre ahlâken doğru olan her şey mutluluk (fiziksel, psikolojik ve toplumsal iyi olma hâli) gibi ahlâki olmayan bir özellikte bağlantılı olduğu ölçüde doğrudur (Brink, 1989). İndirgemeci olmayan doğalcılığa göre ise ahlâkın kendisi dışında bir temele ihtiyacı yoktur. Falanca şeyin neden ahlâken iyi olduğuna dair gerekçelendirmeler sonsuza kadar geri gidemeyeceğine göre bir yerde durup “bu başka bir gerekçeye ihtiyaç duymayan en temel gerekçedir” demek zorundayız. İndirgemeci olmayan ahlâki doğalcılar duracağımız

yerin ahlâkın dışında bir yer değil, "zarar vermek yanlıştır" gibi bir ahlâki aksiyom olduğunu söylerler.

Görüldüğü gibi ahlâki gerçekçiliği kabul etmek bizi otomatik olarak doğalcı olmayan ahlâk anlayışına (doğada aksiyolojik yasaların olamayacağı görüşüne) götürmez. Önce doğalcı olmayan ahlâkın neden doğalcı ahlâktan daha sağlam bir görüş olduğuyla ilgili argüman sunmak gerekir. Bunu yapmaması Doko'nun kitabının önemli bir eksikliği.

3. Doğalcı Olmayan Ahlâktan Tanrı'ya

Nesnel ahlâki olguların var olduğunu ve bu olguların doğal olgular olamayacağını gösterdikten sonra Doko iki adımda Tanrı'nın varlığına ulaşmaya çalışıyor: 1) Platoncu ateizm (Tanrısız bir evrende doğal olmayan ahlâki olguların var olması) doğru olamaz; 2) doğalcı olmayan ahlâkla ilgili en makul görüş ilahi emir teorisinin bir versiyonudur (ahlâki doğruların Tanrı'nın emirlerine veya doğasına bağlı olduğu tezi). Burada sadece ikinci adıma bakacağız.

3.1. Euthyphron İkilemi

Ahlâki Tanrı'ya bağımlı hâle getirmek isteyenlerin çözmesi gereken en ünlü problemlerden biri Euthyphron ikilemidir. Bunu basitçe şöyle ifade edebiliriz: Bir eylem Tanrı istediği/emrettiği için mi iyidir, yoksa o eylem iyi olduğu için mi Tanrı onu ister/emreder? Birinci durumu kabul edersek (ilahi emir teorisi) ahlâk nesnel olmaktan çıkıp Tanrı'nın keyfi isteklerine veya emirlerine bağımlı hâle geliyor gibi görünüyor. Bu durumda Tanrı isterse ahlâken yanlış bulacağımız korkunç emirler de verebilir ve bu durumda o emirlere uymamız gerekir gibi bir sonuç ortaya çıkıyor. İkinci durumu kabul edersek (doğal hukuk teorisi) Tanrı'nın istekleri/emirleri dışında ahlâki doğrular var ve dolayısıyla ahlâk Tanrı'ya bağımlı değil gibi görünüyor. Doko bunun gerçek bir ikilem olmadığını, soruya verilebilecek üçüncü bir cevap olduğunu söylüyor: İyilik, merhamet, adalet gibi özellikler Tanrı'nın doğasının parçasıdır ve bu zorunlu olarak böyledir. Ahlâki değerlerin standardı Tanrı'nın doğasıdır: Her eylem Tanrı'nın doğasının bu özelliklerine sahip olduğu ölçüde iyidir denebilir. Bu durumda ahlâki doğrular keyfi de değildir (zorunludur), Tanrı'nın dışında bir standarda da dayanmaz (Tanrı'nın doğasına dayanır).

Bu cevap aslında literatürde üçüncü bir cevap olarak değil ilk cevap olan ilahi emir teorisinin bir uzantısı olarak görülür. Bu cevap ilk bakışta yeni bir tür Euthyphron ikileminden mustarip gibi görünüyor: Merhamet, adalet gibi özellikler Tanrı'nın doğasının parçası olduğu

için mi iyidir, yoksa zaten iyi oldukları için mi Tanrı'nın doğasının parçasıdır? Doko ilk bakışta makul görünen bu sorunun anlamsız olduğunu iddia ediyor. Zira bu özellikler zorunlu olarak Tanrı'nın doğasının parçasıdır. Zorunlu bir ilişkinin gerekçesini sormak da anlamlı değildir. Doko bunu daha anlaşılır kılmak için analogiye dayalı örnekler veriyor. Burada bunların sadece en ikna edici görünenine bakacağız.

Örnek bir özdeşlikle başlıyor: Su H₂O'dur. Bu ikisinin özdeşliği metafiziksel bir zorunluluktur. Yani mümkün olan her dünyada su H₂O'dur. Bu yüzden su H₂O olmasaydı ne olurdu diye sormak anlamsızdır. Benzer şekilde Tanrı ahlâken korkunç bir emir verirse ne olur diye sormak da anlamsızdır. Tanrı'nın böyle bir emir vermesi metafiziksel olarak imkânsızdır. Veya Tanrı'nın doğasının parçası olduğu için mi merhamet iyidir yoksa merhamet iyi olduğu için mi Tanrı'nın doğasının parçasıdır diye sormak anlamsızdır. Bu ikisinin arasında metafiziksel bir zorunluluk ilişkisi olduğu için bir sebep veya dış dayanak aramaya gerek yoktur.

Fakat biraz daha dikkatli baktığımızda bu argümanın sorunu çözmediğini görebiliriz. Sorun yaratıyor gibi görünen soru şuydu: “Tanrı ahlâken korkunç bir şey yapmamızı emrederse onu yapma zorunluluğumuz var mı?” Sorunu çözüyor gibi görünen cevap da şu: “Tanrı doğası gereği iyi olduğu için böyle bir şey emretmesi metafiziksel olarak imkânsızdır; dolayısıyla soru anlamsızdır.” Fakat bu doğru değil: Metafiziksel olarak imkânsız varsayımlar yapan sorular gene de anlamlı olabilir. Mesela birçok teist Tanrı'nın varlığının metafiziksel bir zorunluluk olduğunu kabul edecektir. Gene de “Tanrı olmasaydı nesnel ahlâki doğrular var olabilir miydi?” sorusu anlamlı bir sorudur. Yani evet veya hayır gibi bir cevabı vardır. Bu yüzden “Tanrı ahlâken korkunç bir emir verseydi buna uymak gene de zorunlu olur muydu?” sorusu da (aksi yönde özel bir sebep gösterilmedikçe) anlamlı ve cevap verilmesi gereken bir sorudur. Veya “Merhamet, adillik gibi özellikler Tanrı'nın doğasında var oldukları için mi iyidir yoksa bunlar iyi oldukları için mi Tanrı'nın doğasında vardır?” sorusu anlamlı bir sorudur (bk. Morrison, 2009). Burada bu soruların (ve potansiyel cevaplarının) Doko'nun teorisi için yıkıcı sonuçları olduğunu iddia etmiyorum. Sadece problemin “Tanrı'nın doğasının iyi olması metafiziksel bir zorunluluktur” diyerek çözülemeyeceğini iddia ediyorum.

İlahi emir teorisine bir diğer eleştiri şu olabilir: Tanrı doğası gereği (metafiziksel bir zorunluluk sonucu) merhametli, adil, vs. ise Tanrı bu özelliklere sahip olduğu için övgüyü hak eden bir varlık olmaktan çıkar. Normalde biz merhametli davranmaması mümkünken özgür

iradesiyle merhametli olmayı seçen birini övgüye değer buluruz. Merhametli olması metafiziksel bir zorunluluk olan biri ise bu türden bir övgüyü hak etmez. Tanrı bu anlamda ahlâk için bir ideallik kriteridir. Biz ideal kritere ulaşanı veya çok yaklaşanı överiz, kriterin kendisini değil. Dolayısıyla teorinin bir teistin kolay kolay kabul etmeye razı olmayacağı sonuçları var.

Son olarak şu soruya bakalım: Euthyphron ikileminde ikinci cevabı (doğal hukuk teorisini) seçmek yani bir eylem iyi olduğu için Tanrı onu emreder demek, bir teist için kabul edilemez midir? Bu cevap ahlâki standartları Tanrı'dan bağımsız hâle getirdiği için teist bakış açısına göre ilk bakışta kabul edilemez gibi görünse de din felsefesi tarihi boyunca çok sayıda teistin bu görüşü savunduğunu görüyoruz. Burada bu görüşün zannedildiğinden daha makul olduğunu göstermeye yönelik çok kısa bir argüman sunacağım. Buna göre merhamet, adillik gibi özellikleri nesnel anlamda iyi yapan şey insan doğasıdır. İnsan belli bir doğaya sahip olduğu için bazı şeyler onun için doğal olarak iyi, bazı şeyler doğal olarak kötüdür. Tanrı adil davranmasa, adillik kötüdür dese bile adillik iyi olmaya devam ederdi. Yani ahlâki doğruların standardı Tanrı'nın doğası değil, insanın doğasıdır. Dünyanın şekli nasıl Tanrı'nın ne dediğine bağlı değilse, bir kere yaratıldıktan sonra nesnel olarak küre şeklindeyse, zalimlik de Tanrı'nın ne dediğinden bağımsız olarak insan doğası gereği kötüdür. Ama insanı o doğayla yaratan Tanrı olduğu için, başka bir doğayla yaratsaydı başka ahlâki doğrular olacağı için, dolaylı olarak ahlâki doğrular gene Tanrı'ya dayanır. Bu durum belki Tanrı'yı doğrudan ahlâki doğruların yaratıcısı kılmaz ama ahlâki doğruların keyfi olmadığını ve Tanrı'nın övgüye değer olduğunu savunmayı kolaylaştırır. Bu yüzden teistler tarafından ciddiye alınmayı hak eden bir alternatif görüştür (bk. al-Attar, 2017).

Sonuç

Gördüğümüz gibi ahlâkın doğasından Tanrı'nın var olduğu sonucuna ulaşmak hiç kolay değil. Ahlâkın doğasından ahlâki gerçekçilik sonucunu çıkarmaya çalışan argümanlarda da, ahlâki gerçekçilikten ahlâki doğa dışıcılık sonucunu çıkarmaya çalışan argümanlarda da, ahlâki doğa dışıcılıktan Tanrı'nın varlığı sonucunu çıkarmaya çalışan argümanlarda da ciddi sıkıntılar var. Fakat bu söylediklerimiz bu argümanların başarısızlığa mahkûm olduğu anlamına gelmiyor. Argümanların net bir şekilde ifade edilip ortaya konulmaları gerekir ki ne bakımdan zayıf oldukları ve ne şekilde güçlendirilebilecekleri ortaya çıksın. Bu anlamda Enis Doko'nun kitabını teist metaetiğe değerli bir katkı olarak görebiliriz.

Kaynakça

Al-Attar, M. (2017). Meta-ethics: A quest for an epistemological basis of morality in classical Islamic thought. *Journal of Islamic Ethics*, 1, 29–50.

Boyd, R. (1988), How to be a moral realist. *Essays on moral realism* (ed. G. Sayre-McCord) kitabında (s. 181–228). Ithaca: Cornell University Press.

Brink, D. (1989). *Moral realism and the foundation of ethics*. New York: Cambridge University Press.

Joyce, R. (2006). *The evolution of morality*. Cambridge: MIT Press.

Morrison, W. (2009). What if God commanded something terrible? A worry for divine-command meta-ethics. *Religious Studies*, 45, 249–267.

Street, S. (2006). A Darwinian dilemma for realist theories of value. *Philosophical Studies*, 127, 109–166.

Street, S. (2010). What is constructivism in ethics and metaethics? *Philosophy Compass*, 5, 363–384.